

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.5:342.6 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/9>

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ІНШІ ДЕРЖАВНІ ІНСТИТУЦІЇ, ЯКІ МОЖУТЬ ЗАСТОСОВУВАТИ СИЛУ В УКРАЇНІ: ВПЛИВ ПРЕЗИДЕНТА ТА КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ В КОНТЕКСТІ ДУАЛІЗМУ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

STATE AUTHORITIES AND INSTITUTIONS THAT MAY USE FORCE IN UKRAINE: THE INFLUENCE OF THE PRESIDENT AND THE CABINET OF MINISTERS IN THE CONTEXT OF THE DUALISM OF EXECUTIVE POWER

Берко С.Т., академічний директор програми “Право” факультету соціальних наук

Приватна установа «Університет “Київська школа економіки»,

докторант Докторської школи імені родини Юхименків

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Стаття розкриває важливість контролю над органами державної влади та іншими державними інституціями, які можуть застосовувати силу в контексті впливу центрів виконавчої влади за умов її дуалізму. Під застосуванням сили у цій статті мається на увазі застосування фізичного впливу, спеціальних засобів або зброї. Автор виходить із того, що в умовах дуалізму виконавчої влади – коли в державі існує два політичні центри виконавчої влади (Президент України та Кабінет Міністрів України) – питання контролю над застосуванням сили набуває особливої актуальності.

На основі аналізу законодавчих актів сформовано перелік із шістнадцяти органів державної влади та інституцій, які можуть застосовувати силу в Україні, та належать до виконавчої влади. Для формування зазначеного переліку за основу було взято положення Закону України “Про національну безпеку України”, доповнено його переліком органів, які здійснюють досудове розслідування, розвідувальну діяльність, а також іншими, повноваження на застосування сили якими встановлені окремими законами, що регулюють їхню діяльність.

Проведений аналіз порядку призначення очільників цих органів та інституцій виявив суттєву кількісну перевагу Президента в контексті впливу на такі органи та інституції. Зокрема, одинадцять із шістнадцяти органів та інституцій мають очільників, призначуваних саме Президентом (або за його вирішального впливу), тоді як Кабінет Міністрів призначає лише п'ять. Такий дисбаланс демонструє домінування Президента як центру виконавчої влади у сфері, яка є фундаментальною для виконання функцій виконавчої влади. Водночас автор наголошує на обмеженості суто кількісного підходу та пропонує подальші дослідження, які мали б враховувати змістовні аспекти впливу, ресурси та характер компетенцій кожного з органів. Подальшого аналізу потребує також питання юридичного статусу цих органів та інституцій та його конституційності, що може впливати на баланс впливу Президента та Кабінету Міністрів у виконавчій владі.

Ключові слова: виконавча влада, президент, уряд, застосування сили, дуалізм виконавчої влади.

This article examines the significance of control over state authorities and other state institutions that may use force, particularly in the context of the dualism of the executive in Ukraine. The use of force for the purposes of this article means the use of physical force, special means or weapons. The author proceeds from the assumption that in conditions of dualism of executive power – when there are two political centers of executive power in the state (the President and the Cabinet of Ministers) – the issue of control over the use of force becomes particularly relevant.

Based on an analysis of legislative acts, a list of state authorities and institutions that can use force in Ukraine and belong to the executive branch has been compiled. In particular, there are sixteen authorities and institutions in Ukraine that belong to the executive branch and can use force based on the provisions of current laws. This list was based on the provisions of the Law of Ukraine “On National Security of Ukraine,” supplemented by a list of authorities that carry out pre-trial investigations, intelligence activities, and others whose powers to use force are established by separate laws regulating their activities.

An analysis of the procedure for appointing the heads of these authorities and institutions revealed a significant advantage of the President in terms of influence over them. In particular, eleven of the sixteen authorities and institutions have heads appointed by the President (or under his decisive influence), while the Cabinet of Ministers appoints only five. This imbalance demonstrates the dominance of the presidential center of executive power in an area that is fundamental to the functioning of the executive. At the same time, the author emphasizes the limitations of a purely quantitative approach and proposes further research that would take into account the substantive aspects of influence, resources, and the nature of the competencies of each of the bodies. The legal status of these authorities and institutions and its constitutionality also require further analysis, as this may affect the balance of power between the President and the Cabinet of Ministers.

Key words: executive, president, government, use of force, dualism of the executive power.

Один із засновників лібералізму Джон Лок свого часу стверджував, що люди створили політичну спільноту, оскільки в стані природи їм бракувало чіткого встановленого і відомого права, неупередженого судді, який це право зможе застосовувати, але й також сили, щоб надати цьому праву і рішенням судді належного виконання [1, с. 232–233]. Вже в ХХ столітті німецький соціолог Макс Вебер стверджував, що монополія держави на легітимне застосування фізичної сили є визначальною ознакою держави [2]. Обґрунтовуючи свої міркування, Вебер часто звертався до прикладу влади більшовиків, які поставили насилля в основу своєї влади після перевороту

1917 року [3]. Тому не дивно, що радянська юридична наука характерною ознакою держави визначала саме наявність “апарату управління та примусу” [4, с. 107]. Інерція радянського бачення держави як суспільного явища проявляється в тому, що й сьогодні в Україні як в навчальній, так і в науковій літературі нерідко можна зустріти згадки про апарат примусу як визначальну ознаку держави [5, с. 8].

Попри те, що такий підхід слід вважати радянським анахронізмом, саму роль держави в застосуванні легітимного примусу відкидати не можна. В демократичному суспільстві держава теж має застосовувати силу, однак філософія її застосування має бути іншою. Очевидно, що

для суспільств із тоталітарним чи авторитарним устроєм, застосування сили є головним інструментом взаємодії держави і суспільства, який використовується насамперед для збереження очільниками держави своєї влади. Натомість в демократіях, де визнається принцип верховенства права і існує повага до прав людини, сила держави використовується насамперед для захисту людини і для забезпечення дотримання законів, прийнятих представницькими органами в інтересах суспільства.

Коли йдеться про застосування сили у демократичній державі, то мається на увазі, власне, виконавча влада. Адже роль саме виконавчої влади полягає у забезпеченні дотримання законів і захисті суспільства від загроз. Недалеким до статті № 78 «Федераліста», характеризуючи кожну із трьох гілок влади, притаманних республіканському правлінню (яке зараз би назвали демократичним), Александер Гамільтон алегорично змалював виконавчу владу як таку, яка тримає меч суспільства, тобто застосовує його силу [6, с. 575]. В державах, форма правління яких характеризується єдністю виконавчої влади, коли вся вона знаходиться в одному політичному центрі (президентська чи парламентська республіка, парламентська монархія),¹ питання того, хто саме несе відповідальність за застосування сили держави не виникає. Натомість коли йдеться про держави, де існує дуалізм виконавчої влади, як от в Україні, відповідь на питання про те, хто саме контролює застосування державою сили, не є такою очевидною. Українське суспільство є глибоко травмованим не тільки тоталітарним радянським минулим, коли насилля здійснювала чужа держава, але й авторитарними практиками вже незалежної української держави, які власне ставали приводом для двох революцій у 2004 та 2013–2014 роках. Насильство, вчинюване окупантом, знову стало травматичним досвідом після початку російсько-української війни у 2014 та особливо з 2022 року, коли війна вийшла на новий рівень жорстокості. Ці фактори, з одного боку, призвели до того, що суспільство з острахом може ставитися до сили, яку держава може свавільно застосовувати проти своїх громадян. Водночас не може не усвідомлювати важливість застосування державою сили для захисту суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз. Такі тенденції яскраво ілюструються рівнем довіри українців до органів влади та інституцій², які можуть застосовувати силу, відображеним у соціологічних дослідженнях останніх років [7], [8, с. 46–52]. Саме тому важливо розуміти, хто саме у виконавчій владі несе відповідальність за силу, яка може бути застосована до людини. Цей запит є особливо актуальним, оскільки через наявність двох центрів виконавчої влади, Президента України (надалі – Президент) та Кабінету Міністрів України (надалі – Кабінет Міністрів або Уряд), а також неодноразову зміну моделі виконавчої влади, визначеної Конституцією України (надалі – Конституція) [9], людям може бути важко зрозуміти, хто саме із очільників виконавчої влади контролює силу держави і несе відповідальність за її застосування. Відповідь на це запитання дозволить також більш об'єктивно оцінити роль кожного з центрів у виконавчій владі.

Метою цієї статті є з'ясувати перелік державних органів та інституцій у виконавчій владі, які, відповідно до закону, можуть застосовувати силу, а також встановити роль Президента та Уряду у контролі за цими органами влади та інституціями.

Для початку слід означити, що слід розуміти під застосуванням державою сили. У цій статті під застосуванням

сили мається на увазі застосування фізичного впливу, зокрема, спеціальних засобів або зброї. Нормативного акту, який би визначав перелік органів чи інституцій влади, які можуть застосовувати силу у названому її розумінні, на сьогодні в Україні немає. Тому формування такого переліку потребує аналізу окремих законів, які регулюють діяльність органів влади та інституцій. Здоровий глузд підказує, що силу держава застосовує насамперед для забезпечення безпеки від зовнішніх загроз та для забезпечення правопорядку. Пункт 7 частини 1 статті 116 Конституції визначає окремою функцією Кабінету Міністрів забезпечення обороноздатності і національної безпеки, громадського порядку, боротьби зі злочинністю. Тому саме аналіз законів, які регулюють діяльність державних інституцій у зазначених сферах, дозволяє сформувати перелік суб'єктів влади, представники яких можуть застосовувати силу.

Закон України «Про національну безпеку України» містить таке поняття, як «сектор безпеки і оборони» (п. 16 ч. 1 ст. 1) [10]. Цей термін позначає систему органів державної влади і військових формувань, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких спрямована на захист національних інтересів України від загроз. Стаття 12 цього закону містить перелік органів влади та інших інституцій, які належать до сектору безпеки та оборони. Саме цей перелік був взятий за відправну точку для формування переліку органів державної влади та інституцій, які від імені держави можуть застосовувати силу. І хоча сам термін вказує на те, що діяльність сектору спрямована на забезпечення саме національної безпеки та оборони, перелік органів, який до нього входить, свідчить про те, що принаймні частина з них є такими, що забезпечують публічний порядок.

Із переліку органів, які входять в сектор безпеки і оборони слід одразу відкинути міністерства,³ адже хоча у сфері їхнього відання і перебувають органи та інституції, які можуть застосовувати силу, функція міністерств полягає насамперед у формуванні державної політики. Також наведений у статті 12 перелік містить центральні органи виконавчої влади (надалі – ЦОВВ), діяльність яких і пов'язана із забезпечення публічного порядку, але є допоміжною, і тому представники цих органів застосовувати силу від імені держави не можуть. Йдеться про Державну міграційну службу України та Державну службу України з надзвичайних ситуацій. Насамкінець стаття 12 також містить Антитерористичний центр при Службі безпеки України та Апарат Ради національної безпеки і оборони України як складові сектору безпеки та оборони. Але ці органи є радше допоміжними при інших органах влади, а їхні представники не можуть застосовувати силу.

Відкинувши зазначені вище органи, отримуємо перелік із 9 органів та інституцій, представники кожного з яких можуть застосовувати силу. До цього переліку входять (у дужках зазначено норму відповідного закону, яка дозволяє застосовувати силу): Збройні Сили України (надалі – ЗСУ) (ст. 1-1) [11],⁴ Національна гвардія України (надалі – НГУ) (п. 7 ч. 1 ст. 13) [12], Державна спеціальна служба транспорту (надалі – ДССТ) (ч. 2 ст. 13) [13], Державна прикордонна служба України (надалі – ДПС) (п. 48 ч. 1 ст. 20) [14], Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (надалі – ДССЗІ) (ст. 17) [15], Служба безпеки України (надалі – СБУ) (ст. 26) [16], Національна поліція України (надалі – НП) (ч. 1 ст. 42) [17], Управління державної охорони України (надалі – УДО) (п. 7 ч. 1 ст. 18) [18], Служба судової охорони (надалі –

¹ Хоча у парламентській республіці та парламентській монархії виконавча влада є поділеною, великою мірою глава держави не здійснює її зовсім, або ж здійснює лише в дуже обмеженому колі питань.

² Тут і надалі вжито саме словосполучення «органи та інституції», оскільки військові формування не є органами державної влади у вузькому значенні цього терміну, а кращого терміну, який би давав загальну характеристику військовим формуванням, як створеним державою суб'єктам, підібрати не вдалося.

³ Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України та центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику, яким зараз є Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України.

⁴ В круглих дужках зазначено статтю закону, що регулює діяльність відповідного суб'єкта, яка уповноважує його на застосування сили.

ССО) (п. 10 ч. 2 ст. 162) [19]. Оскільки Служба судової охорони належить до судової влади ("державний орган у системі правосуддя" згідно зі ст. 161 відповідного закону), а її очільник призначається Вищою радою правосуддя, то в контексті аналізу впливу Президента та Кабінету Міністрів у виконавчій владі, дослідження статусу цього органу не входить до предмету цієї статті.

Отриманий перелік хоч і містить органи, які можуть застосовувати силу від імені держави, однак він не визначає їх вичерпно. Зокрема, цей перелік містить органи, які здійснюють досудове розслідування злочинів і представники яких можуть застосовувати силу (НП та СБУ). Але не всі ці органи є наведеними у відповідній статті закону. Тому перелік органів та інституцій, які можуть застосовувати силу від імені держави, слід доповнити Національним антикорупційним бюро України (надалі – НАБУ) (п. 15 ч. 1 ст. 17) [20], Державним бюро розслідувань (надалі – ДБР) (п. 8 ч. 1 ст. 7) [21] та Бюро економічної безпеки (надалі – БЕБ) (ч. 2 ст. 8) [22].

Також наведений вище перелік не містить органів, які здійснюють розвідувальну діяльність. Відповідно до ст. 30 Закону України "Про розвідку" [23] вони можуть застосовувати силу. Частина 1 ст. 5 визначає перелік таких органів, який містить Службу зовнішньої розвідки України (надалі – СЗР), розвідувальний орган Міністерства оборони України (надалі – РоМО)⁵ та розвідувальний орган ДПС (надалі – РоДПС). Таким чином і ці органи слід віднести до переліку державних органів та інституцій, які можуть застосовувати силу в Україні.

Насамкінець, слід зауважити, що існує певна кількість державних органів, які не віднесені ані до сектору безпеки та оборони, ані не є органами, що здійснюють досудове розслідування злочинів чи розвідувальними органами, однак є наділені повноваженнями застосовувати силу від імені держави окремими законами. До таких слід віднести Державну митну службу України (надалі – ДМС) (ст. 581) [24] Державну кримінально-виконавчу службу України (надалі – ДКВС) (п. 7 ч. 2 ст. 18) [25] та Військову службу правопорядку у Збройних Силах України (надалі – ВСП) (ч. 2 ст. 13) [26]. Остання є формуванням в складі ЗСУ, тому для цілей цієї статті вважаю, що її не слід вважати окремим органом хоча й мета, з якою застосовують силу представники ВСП, і відрізняється від інших формувань ЗСУ.

В результаті проведеного аналізу вдалось сформулювати перелік із 16 органів державної влади та державних інституцій, представники яких можуть застосовувати силу:

- 1) Збройні Сили України;
- 2) Національна гвардія України;
- 3) Державна спеціальна служба транспорту;
- 4) Державна митна служба України;
- 5) Державна прикордонна служба України;
- 6) Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України;
- 7) Служба безпеки України;
- 8) Служба зовнішньої розвідки України;
- 9) Розвідувальний орган Міністерства оборони України;
- 10) Розвідувальний орган Державної прикордонної служби України;
- 11) Національна поліція України;
- 12) Державне бюро розслідувань;
- 13) Національне антикорупційне бюро України;
- 14) Бюро економічної безпеки України;

⁵ Розвідувальним органом Міністерства оборони України зі всією очевидністю є Головне управління розвідки Міністерства оборони України. Однак жодного нормативно-правового акта, який би регулював його діяльність і чітко встановлював, що саме Головне управління розвідки є Розвідувальним органом Міністерства оборони України знайти не вдалось. Окрім хіба указу Президента України № 164/94 від 14 квітня 1994 року "Про Головне управління військової розвідки Міністерства оборони України", яким затверджено актуальну назву цього органу.

15) Управління державної охорони України;

16) Державна кримінально-виконавча служба України.

Встановивши перелік державних органів та інституцій, які можуть застосовувати силу, слід проаналізувати вплив Президента та Уряду на ці органи, щоб з'ясувати місце кожного з цих двох центрів виконавчої влади в контексті застосування державою сили. Юридичний статус цих органів та інституцій має значення в контексті того, що саме він визначає те, хто саме призначає керівництво і здійснює безпосередній вплив на ці органи і інституції, й, відповідно, несе відповідальність за застосування ними сили. Аналіз юридичного статусу кожного з цих органів та інституцій, їхня систематизація, оцінка його відповідності конституційним вимогам безперечно є важливими в контексті впливу Президента та Уряду на ці органи та інституції. Однак проведення такого аналізу потребує окремого дослідження, тому в цій статті автор обмежився лише розглядом чинного порядку призначення очільників цих органів та інституцій.

Порядок призначення і звільнення очільників незначної частини із органів та інституцій із запропонованого вище списку встановлений Конституцією. Зокрема, відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 106 Конституції Президент призначає і звільняє вище військового командування ЗСУ. Окремо Конституція встановила порядок призначення та звільнення Голови СБУ у п. 12-1 ч. 1 ст. 85, відповідно до якого їх здійснює Верховна Рада України, але за поданням Президента. Очевидно, що роль парламенту в цій процедурі полягає у здійсненні парламентського контролю над цим призначенням, але важко заперечити, що в контексті дуалізму виконавчої влади саме Президент здійснює контроль над СБУ як органом, який може застосовувати силу, а Уряд своєю чергою не має жодної компетенції щодо служби. Інші органи та інституції із запропонованого переліку в Конституції не згадуються, тому для аналізу порядку призначення і звільнення їх очільників слід звернутися до положень відповідних законів, які регулюють їхню діяльність.

Здійснивши аналіз відповідних норм, можна констатувати, що Президент призначає та звільняє очільників ще дев'яти органів та інституцій, а саме командувача НГУ (ч. 2 ст. 7) [12], керівника органу управління ДССТ (ч. 3 ст. 11) [13], голову ДПС (ч. 2 ст. 8) [14], начальника УДО (ч. 4 ст. 11) [18], голову СЗР (ч. 1 ст. 2) [27], керівників РоМО та РоДПС (ч. 3 ст. 11) [23], а також директора ДБР (ч. 1 ст. 11) [21], а також керівника ДКВС⁶ (ч. 2 ст. 8) [25]. Кабінет Міністрів натомість має безпосередній вплив лише на незначну частину із запропонованого переліку, а саме лише на п'ять органів та інституцій. Так, Уряд призначає та звільняє керівника НП (ч. 2 ст. 21) [17], голову ДССЗІ (ч. 2 ст. 6) [15], голову ДМС (ч. 1 ст. 570-2) [24], директора НАБУ (ч. 2 ст. 6) [20], директора БЕБ (ч. 1 ст. 15) [22]. Таким чином, з усього переліку органів та інституцій виконавчої влади, що можуть застосовувати силу, у сфері впливу Президента перебувають одинадцять з шістнадцяти органів, а до сфери відання Кабінету Міністрів належать лише п'ять органів.

Навіть поверховий аналіз ролі Президента і Уряду щодо призначення очільників органів та інституцій, які можуть застосовувати силу, свідчить про ключову роль Президента у виконавчій владі саме у цій сфері. Насамперед йдеться про кількісний аспект, а саме про те, очільників скількох саме органів та інституцій призначає Президент порівняно з Урядом. У цьому випадку яскраво проявляється те, що Президент має вирішальний вплив на переважну більшість цих органів та інституцій, що вже саме собою створює дисбаланс у розподілі повноважень між двома центрами виконавчої влади у сфері легітимного застосування сили.

⁶ Йдеться про керівника ЦОВВ, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, який і здійснює керівництво ДКВС відповідно до ч. 1 ст. 8 закону [25]

Звичайно, такий суто кількісний підхід має певні обмеження, оскільки він не враховує реального впливу та значення кожного окремого органу та інституції, а також не розкриває специфіку сфери компетенції, яка може суттєво відрізнятися між ними. Повноцінне розуміння реального впливу вимагає більш поглибленого аналізу діяльності кожного з цих органів та інституцій, їхніх ресурсів та реальних можливостей щодо застосування сили. Таке детальне дослідження могло би надати більш ґрунтовну картину реального розподілу впливу між Президентом і Кабінетом Міністрів у цій сфері.

Проте навіть без поглибленого аналізу вже зараз очевидно, що сама кількісна перевага Президента є важливим індикатором фактичного домінування президентського центру у сфері контролю над застосуванням сили. Це набуває особливого значення, оскільки легітимне застосування сили є однією з засадничих функцій виконавчої влади. В суспільній свідомості контроль над органами, які застосовують силу, часто сприймається як ключова ознака реального лідерства і відповідальності в управлінні державою. Саме тому аналіз впливу Президента й Уряду на органи та інституції, які можуть застосовувати силу, виступає своєрідним тестом, що дозволяє визначити справжнє місце кожного з цих центрів у виконавчій владі в умовах її дуалізму. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що у цій ключовій сфері роль Президента є, безперечно, домінантною.

Проведене дослідження дозволило сформулювати низку важливих висновків щодо державних орга-

нів та інституцій, які уповноважені застосовувати силу в Україні, а також щодо розподілу впливу на них з боку двох центрів виконавчої влади – Президента та Кабінету Міністрів. У статті встановлено перелік з 16 державних органів та інституцій, які на законодавчому рівні наділені повноваженнями щодо застосування фізичної сили, спеціальних засобів або зброї.

Аналіз порядку призначення очільників цих органів та інституцій дав можливість встановити суттєву перевагу Президента у впливі на зазначені структури порівняно з Кабінетом Міністрів. Президент здійснює призначення керівників одинадцяти з шістнадцяти органів, тоді як уряд контролює лише п'ять. Виявлений кількісний дисбаланс є показовим та дозволяє зробити висновок про домінування президентського центру виконавчої влади у цій сфері. Водночас варто визнати, що кількісний аналіз має свої обмеження, оскільки він не враховує реального впливу та специфіки компетенції кожного окремого органу чи інституції. Подальші дослідження могли б бути спрямовані на детальний аналіз реальної ваги кожного з органів у сфері застосування сили, що дало б більш повну та ґрунтовну оцінку розподілу впливу між Президентом та Урядом.

Таким чином, результати проведеного аналізу дають підстави стверджувати, що в умовах дуалізму виконавчої влади в Україні саме Президент відіграє визначальну роль у контролі за державними органами та інституціями, які можуть застосовувати силу, що є однією з ключових функцій виконавчої влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лок Дж. Два трактати про правління / пер. з англ. П. Содомора. Київ : Наш Формат, 2020. 312 с.
2. State monopoly on violence. *Encyclopedia Britannica* : веб-сайт. URL: <https://www.britannica.com/topic/state-monopoly-on-violence> (Last accessed: 26.05.2025).
3. Weber M. Politics as vocation. Philadelphia : Fortress Press P. 57. URL: <https://archive.org/details/politicsasvocati0000webe/page/60/mode/2up> (Last accessed: 26.05.2025).
4. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Баїте, 2015. 392 с.
5. Губарев С., Кагадій М. Порівняння конституційного статусу державного апарату Молдови та України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73), № 6. С. 7–11. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/02>.
6. Hamilton A., Madison J., Jay J. The Federalist. A commentary on the Constitution of the United States. Philadelphia : J. B. Lippincott & Co., 1864. 659 p. URL: <https://www.loc.gov/item/09021558/> (Last accessed: 26.05.2025).
7. Як змінювався рівень довіри українців до силових та правоохоронних органів. *Слово і Діло* : веб-сайт. URL: <https://www.slovovidlo.ua/2023/06/21/infografika/suspilstvo/yak-zminyuvavsya-riven-doviry-ukrayinciv-sylovykh-ta-pravoohoronykh-orhaniv> (дата звернення: 26.05.2025).
8. Дослідження громадської думки для консультативної місії європейського союзу в Україні. Київ : Київський міжнародний інститут соціології, 2023. 69 с. URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20231026_r/AReport_PublicSurvey_EUAM_sept2023_ukr_public.pdf (дата звернення: 27.05.2025).
9. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.05.2025).
10. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#top> (дата звернення: 26.05.2025).
11. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#top> (дата звернення: 26.05.2025).
12. Про Національну службу безпеки України : Закон України від 13 березня 2014 р. № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#top> (дата звернення: 26.05.2025).
13. Про Державну спеціальну службу транспорту : Закон України від 5 лютого 2004 р. № 1449-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#top> (дата звернення: 26.05.2025).
14. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 26.05.2025).
15. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3475-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#top> (дата звернення: 26.05.2025).
16. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 26.05.2025).
17. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#top> (дата звернення: 26.05.2025).
18. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 4 березня 1998 р. № 160/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення: 26.05.2025).
19. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 26.05.2025).
20. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#top> (дата звернення: 26.05.2025).
21. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 26.05.2025).
22. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28 січня 2021 р. № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20/ed20210128#Text> (дата звернення: 26.05.2025).

23. Про розвідку : Закон України від 17 вересня 2020 р. № 912–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-IX#Text> (дата звернення: 26.05.2025).

24. Митний кодекс України : Кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 26.05.2025).

25. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2713–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#n56> (дата звернення: 26.05.2025).

26. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 7 березня 2002 р. № 3099–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text> (дата звернення: 26.05.2025).

27. Про Службу зовнішньої розвідки України : Закон України від 1 грудня 2005 р. № 3160–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-15/ed20210423#Text> (дата звернення: 26.05.2025).